

**Източната криза от 70-те години на XIX век и втората емисия
на книжни пари в Османската империя**

**The Eastern Crisis of the 1870s and the Second Issue of Paper
Money in the Ottoman Empire**

Християн АТАНАСОВ
Hristiyan ATANASOV

DOI: 10.61836/NYUR9172

Received: 23.09.2025
Available online: 21.11.2025

Abstract: *This article examines the Eastern Crisis (1875–1878) and the second issuance of paper money by the Ottoman government (1876–1877). The printing of paper currency is analyzed in the context of the empire’s deepening political and, in particular, fiscal difficulties. The study reviews the regulatory documents governing this monetary operation, together with the supplementary instructions and measures through which the Sublime Porte sought to maintain public confidence in the kaime.*

The Ottoman authorities alternated the issuance of banknotes with repeated assurances that the money supply would gradually be reduced and the kaime withdrawn from circulation. Special attention is devoted to the problem of counterfeiting. The article traces fluctuations in the value of the banknotes and highlights corresponding market reactions.

It further demonstrates how the Bulgarian émigré press exploited public distrust of the kaime as an instrument of political propaganda in Bulgaria. In contrast, the press published within the empire expressed more moderate views, though overall skepticism prevailed. The study also presents a case in which Ottoman officials themselves exhibited distrust toward the government-issued currency. In addition to periodical sources, the research draws upon Ottoman administrative documents and the memoirs of Konstantin Bozveliev, a contemporary observer of the Russo-Turkish War (1877–1878).

Keywords: *Eastern Crisis, paper money, kaime, Ottoman Empire, Bulgarians*

JEL: *N13, G18*

Политическата и икономическа конюнктура

В средата на 70-те години на XIX век политическата, социалната и икономическа ситуация около и в Османската империя се влошава до степен, която

кара съвременници и по-сетнешни изследователи при описанието ѝ да използват термина „Източна криза“. Всъщност става дума за поредица от събития и тенденции. От една страна те са с финансово-икономически характер. През 1844 г. в империята се възприема златно-сребърен стандарт (лира – грош) при строго фиксиране на цената между двата метала, грамажа и чистотата на монетите. Това ще се окаже изключително важно и за османските публични финанси. Правителствата ще скъсат с практиката да девалвират парите си, до която често са прибегвали, при бюджетни дефицити, през предходните десетилетия и столетия. Недостигът в хазната ще се запази, но ще бъде дофинансиран чрез вътрешни, а от 1854 г. и чрез външни заеми. Те не облекчават съществуващите проблеми. Ситуацията ще се влоши до степен, че Портата ще бъде в невъзможност от изплащане на задълженията си и през 1875 – 1876 г. ще обяви банкрут. Впрочем международната икономическа конюнктура също ще се окаже не в полза на османците. От 1873 г. започва т.нар. Дълга депресия, което допълнително влошава търговските баланси и става мощен катализатор за увеличаване на липсите в имперския бюджет. Депресивното състояние е съпътствано от социални недоволства, глад в Мала Азия, климатични аномалии и политически сътресения.

Последните ще се проявят в поредица от бунтове и въстания в Херцеговина и Босна (1875 – 1878 г.), въстание в България (април 1876 г.) и две войни: срещу Сърбия и Черна гора (30 юни 1876 – 3 март 1878 г.) и Руската империя (24 април 1877 – 3 март 1878 г.). Както е видно доста натоварен календар на събития оказващи пряк или косвен негативен ефект върху финансите на държавата и напругащи до крайна степен монетарната ѝ система (Atanasov, 2021, pp. 89–90). При така очерталата се картина Портата прибегва вероятно и до единствената възможна към онзи момент мярка за да облекчи плащанията от страна на бюджета. Започват да се емитират книжни пари – т.нар *кайме* (*kaime*; в мн. ч. *кеваим/kevaim*). Един вид паралелни пари, използвани заедно с циркулиращите на пазара монети от всякакъв вид, номинал и произход.

Цел, литература и източници

Целта на статията ми е да представя емисията¹ на книжни пари от 1876 и 1877 г. и да анализирам механизмите, с които Високата порта се опитва да ги обезпечи. Много е важно да се посочи какви са били очакванията и реакциите на населението. Поради това, че темата на практика не е била обект на целенасочено изследване от българската историография текста ми тук ще бъде

¹ В статията използвам термина в единствено число за удобство, но и за да разгранича тези каймета от първите емитирани книжни пари от османците от средата на XIX век. Всъщност банкнотите от 70-те не са напечатани наведнъж, а поне на три пъти – т.е. по-правилно е да се говори за емисии.

по-фактологичен. Теоретичните въпроси, които могат да се повдигнат – например около паралелното функциониране на „стокови“ и „фиатни“ пари, на този етап няма да бъдат засегнати, но все пак ще бъдат поставени на масата, с оглед бъдещо проучване и анализиране. Преди да премина към изложението обаче ще маркирам източниците и изследванията, които въвличам в историческата ми реконструкция.

На първо място ще спомена, че са използвани османски извори. Не толкова много колкото темата предполага. Ограниченият обем обаче е компенсиран от качеството им. Те са много важни за някои фактологични разяснения и уточнения. Лимитацията им е следствие на значителния обем данни, който е достъпен във възрожденската ни преса от периода. Бяха прегледани издаваните вестници, в рамките на империята или в странство, за периода от 1875 до 1878 г. Информация за емитираните от османците книжни пари се откри в общо 13 издания. Пет от тях са обнародвани в емиграция – „Българин“, „Стара Планина“ (Букурещ), „Нова България“ (Букурещ-Гюргево), „Български глас“ (Болград) и „Възраждане“ (Браила), а останалите осем в рамките на империята – „Век“, „Ден“, „Зорница“, „Източно време“, „Напредък“, „Цариград“ (Истанбул), „Дунав“ (Русе), „Едирне“ (Одрин). Подобно разделение е важно да се спомене, защото мястото където е издавана дадена печатна медия влияе върху позицията ѝ по отношение кайметата. Доста по-остра и отрицателна е тя в емигрантската преса и по-умерена, информативна и предпазлива във вътрешната. Впрочем това в никакъв случай не е изненада като се имат предвид бурните политически страсти развихрили се около въстанията и войните и цензурата, която османските правителства налагат върху печатните медии.

Освен османски източници и преса за нуждите на изследването са използвани и спомените на Константин Бозвелиев, който като юноша е пряк свидетел на Руско-турската война и оставя интересни свидетелства за книжните пари и отношението на българите към тях (Bozveliev, 1942).²

В противовес на обилната изворова база темата не е попадала пряко в интереса на изследователите в България. Има споменавания на османските експерименти с книжните пари в обобщаващи публикации (History, 1981, pp. 370–372) или в други научни разработки (Atanasov, 2017). Темата е далеч по-популярна в чуждата литература като могат да се посочат важните приноси на Кристофър Клей (Clay, 2000), Шефкет Памук (Pamuk, 2000), Едхем Елдем (Eldem, 2011) и други.³ Не може да се каже обаче, че в тях емисията от 1876/77 г. е най-важният акцент. Разбира се липсва и българската гледна точка към книжните пари. Ясно

² Благодаря на колегата Иван Постомпиров от РИМ-Габрово, че насочи вниманието ми към този източник, и ми оказа съдействие за дигитализирането на приложената в настоящия текст банкнота.

³ Виж също например: Tunçer, Pamuk, 2014.

е, че като цяло тя се припокрива с общата мнителност към кайметата, която обхваща всички поданици, но има и някои нюанси. Ще отбележа конкретно българското недоверие към османското правителство след потушаването на Априлското въстание, което в хода на Руско-турската война, поне на места, ескалира. Така, че темата има, извън общоимперската си важност, и типичен български нюанс, който би било интересно да се представи. Това може да се счита за допълнение към принципното осветляване на въпроса пред българска аудитория, което, както споменах, не е правено до момента.

Очаквания, нормативно регулиране, емисии и обезценка

Месец април на 1876 г. се оказва изключително драматичен за османското правителство. От една страна избухва българското въстание в редица подбалкански селища, а от друга е обявен и фалит. Държавата изпитва огромни трудности да посрещне плащанията си по бюджета и някъде през лятото в някои вътрешни и емигрантски вестници се появяват сведения, че Портата е решила да прибегне до една не толкова добре забравена практика – да започне да печата книжни пари и по този начин да покрива част от своите разходи. Вестник „Източно време“ в свой брой от 10 юли съобщава за опит на представители на създадената по-рано Отоманска банка да окажат въздействие върху правителството да не прибегва до подобна мярка, *„защото тя щяла да побърка повече финансовото положение на царството“*.⁴ Кратки информации за предстоящата емисия обнародва и вестник „Зорница“. В тях медията не дава гласност в какво настроение поданиците я очакват, а само пише неутрално, че печатането се налага *„по причина на извънредните [...] разноси за войната“*.⁵

Намерението е посрещнато с особено силен негативизъм в емигрантската преса. Вестник „Нова България“ пише накратко, че кайметата ще са *„още едно турско средство за осиромашението на народът!“*,⁶ а „Стара планина“ дава думата на дописник от Цариград (12 август 1876 г.), който непосредствено преди емисията пише: *„...Какви са началата и поученията на политическата икономия относително въпроса на кайметата, аз не зная. Зная положително само това, че издадените подир кримското въстание⁷ каймета от турското правителство докараха до просяшка торба много наши заможни и богати Българи...“*.⁸

Всъщност самото издаване на кайметата става през август 1876 г. и факто-

⁴ Източно време, III, 6, 10 юли 1876 г.

⁵ Има се предвид войната на Портата със Сърбия и Черна гора. Виж: Зорница, I, 28, 9 юли 1876 г.

⁶ Нова България, I, 16, 21 юли 1876 г.

⁷ Т.е. Кримската война (1853 – 1856 г.).

⁸ Стара планина, I, 3, 18 август 1876 г.

логично е много добре осветлено в пресата. „Дунав“ съобщава, че са отпечатани каймета на стойност 3 000 000 османски лири (или 300 мил. гроша) като номиналите са няколко вида: 5, 10, 20, 50 и 100 гроша. Те трябвало да служат вместо „бешлици и металик“⁹ на територията на цялата империя без някои области в Арабския полуостров и Либия. Предвижда се да бъдат отпечатани първоначално каймета за 2 000 000 лири, а останалия милион да се запази. Банкнотите следва да имат на гърба си печатите на Министерството на финансите и Отоманската банка. Съобщава се също така, че парите ще се приемат по своя номинал в правителствените каси, с изключение на митническите служби и телеграфите. Гарантира се, че изваждането от обращение на каймето по-сетне ще става с приходите от рудници в Мала Азия и „някои други доходи“.¹⁰ В следващи броеве „Дунав“ публикува нарочната везирска заповед, която е пристигнала в Русе по повод емитирането на кайметата,¹¹ в два броя самият „Закон за кайметата, които ще ся извадят на кръгообращение“,¹² също и негово „продължение“.¹³ Тези нормативни актове регулират емисията. Доста внимание в тях е отделено на описанието на различните номинали. Представени са цветовете на кайметата, постановява се, че всяка една банкнота следва да има печати. Регулира се и начина, по който периодично каймета ще бъдат унищожавани. Изрично се предупреждава да не се използват стари каймета, каквито според слуховете имало в населението, вместо нови – „Ще ся наказват според закона ония, които би дръзнали да прокарват вехти каймета“.¹⁴ В нормативните документи са записани и членовете на комисията отговорна за печатането и изтеглянето на банкнотите и се регулира воденето на стриктна документация за всяко тяхно действие.¹⁵ Това е ясно свидетелство колко е важно за Портата да предотврати лесното фалшифициране на банкнотите, използването на стари такива, както и да гарантира, че няма да има безконтролно печатане, а част от кайметата ще бъдат изтегляни своевременно от обращение.

⁹ Т.е. вместо циркулиращите по пазарите златни, сребърни и медни монети.

¹⁰ Дунав, XII, 1094, 8 август 1876 г.

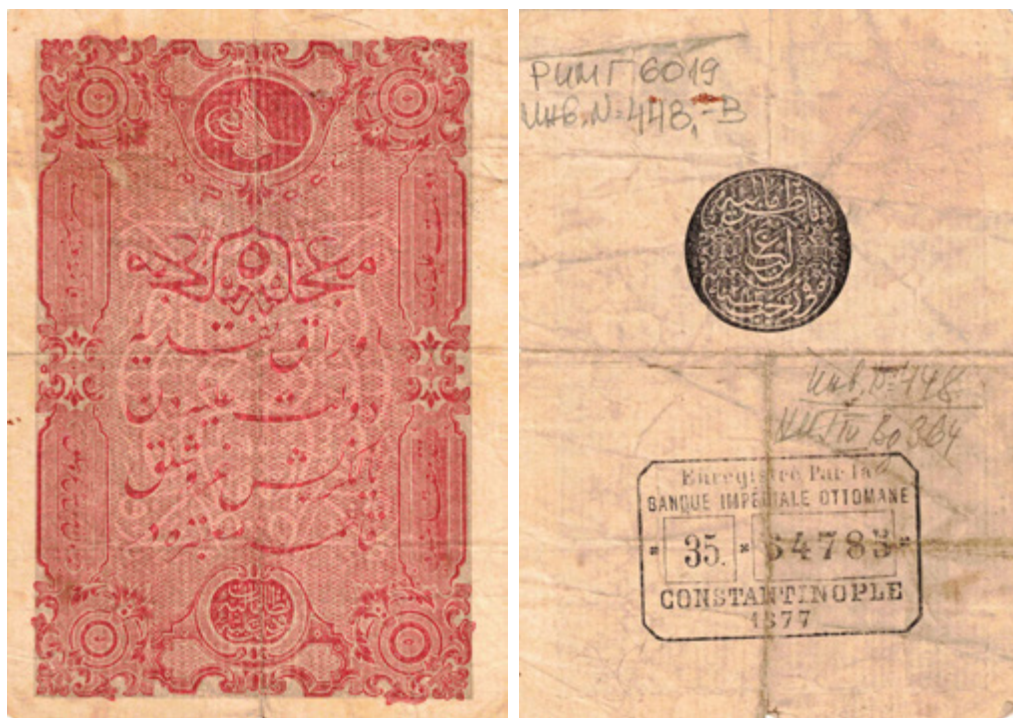
¹¹ Дунав, XII, 1096, 15 август 1876 г.

¹² Дунав, XII, 1097, 18 август 1876 г.; 1098, 22 август 1876 г.

¹³ Дунав, XII, 1101, 1 септември 1876 г.; 1102, 5 септември 1876 г.

¹⁴ Дунав, XII, 1098, 22 август 1876 г.

¹⁵ Дунав, XII, 1101, 1 септември 1876 г.; 1102, 5 септември 1876 г.

Изображение 1. Кайме с номинал 5 гроша. Емисия 1877 г. РИМ – Габрово, 6019, Инв. № 448/1 – В, лице и гръб.

Скоро след като са пуснати в циркулация двата милиона лири в каймета е емитиран и останалия „в резерв“ милион. Съобщения за това публикуват в началото на ноември 1876 г. „Дунав“¹⁶ и „Източно време“.¹⁷ Самото въвеждане става по различни начини – чрез заплащане на заплати на чиновниците, войниците, покупка на консумативи и т.н.¹⁸ Декември месец се пуска слух, че предстои ново отпечатване на каймета на стойност 3 000 000 лири. Поне кратки публикации за това обнародват отново „Източно време“¹⁹ и „Зорница“.²⁰ Всъщност, както става ясно по-сетне, сумата която се емитира е 7 000 000 турски лири.²¹ Официалното известие за това

¹⁶ Дунав, XII, 1119, 7 ноември 1876 г.

¹⁷ Източно време, III, 23, 6 ноември 1876 г.

¹⁸ Виж например един *мазбата* за покупка на дрехи за войската от 9 окт. 1876 г., Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ), отдел „Ориенталски сбирки (ОС), Тч 51/30, л. 1; също и чернова на баланс за пласиране на банкнотите от авг./септ. 1876 г., НБКМ, ОС, НПТА XIX 26/83, л. 1.

¹⁹ Източно време, III, 29, 18 декември 1876 г.

²⁰ Зорница, I, 52, 24 декември 1876 г.

²¹ Зорница, I, 53, 31 декември 1876 г.; Напредък, II, 111, 24 декември 1876 г.

публикуват вестниците „Напредък“²² и „Дунав“.²³ Материалът в официоза на Дунавския вилает дава важни детайли за емисията. На първо място се посочва, че след нея общата стойност в номинал на издадените каймета следва да достигне 10 000 000 турски лири. Новата емисия се пуска в обращение съгласно правилата, които са утвърдени до момента. Определя се и каква част ще влезе в циркулация, каква отново ще остане „в резерв“ и съответно се регламентира, че ежегодно (за период от 20 години) ще се изтеглят от обращение каймета на стойност 500 000 лири, които ще бъдат унищожавани. Последното се гарантира с доходите от някои области в Мала Азия.²⁴ Предвижда се периодичното унищожаване на книжните пари да става от 12 юни 1877 г. (31 май 1293 г.) нататък, като се прави публично от нарочна комисия, в която се включват членове на Отоманската банка „и по първите банкери, туземци и чужденци, които ся наслаждават с доверието на царското правителство“.²⁵ В началото на 1877 г. се съобщава, че вече ще се емитират и кО-аймета с номинал един грош,²⁶ което се прави с цел да се облекчат ежедневните покупко-продажби на дребно по пазарите. Вестник „Зорница“ съобщава, през септември 1877 г., че предстои и издаването на 4 000 000 турски лири в каймета.²⁷ От публикацията не става ясно дали се има предвид останали „в резерв“ книжни пари от предходна емисия или нова такава. По-вероятно става дума за нова, трета, емисия на книжните пари. По този начин Портата редува емисиите с мерки за свиване на паричното предлагане. Целта ѝ е повече от ясна. От една страна да гарантира доверието към каймето, а от друга да отпечата възможно най-много книжни пари и по този начин да облекчи плащанията на бюджета.

Таблица 1.

Цената в Истанбул на една турска лира в кайме (септември 1876 – юли 1877 г.)

Месец и година	Средна стойност	Медиана	Минимум	Максимум	Брой регистрации	Индекс (Медиана, Септ. 1876=100)
септ. 1876	112.8	114.0	111.0	114.0	5	100.0
окт. 1876	117.67	117.5	114.75	120.75	3	103.07
ноем.1876	123.67	121.0	119.5	130.5	3	106.14
дек. 1876	130.0	130.0	130.0	130.0	5	114.04
ян.1877	130.0	130.0	130.0	130.0	1	114.04
май 1877	214.83	232.0	180.5	232.0	3	203.51
юни 1877	179.75	179.75	177.0	182.5	4	157.68
юли 1877	178.5	178.5	178.5	178.5	2	156.58

Източник: „Източно време“

²² Напредък, II, 112, 31 декември 1876 г.

²³ Дунав, XII, 1131, 2 януари 1877 г.

²⁴ Пак там.

²⁵ Пак там.

²⁶ Източно време, IV, 3, 15 януари 1877 г.

²⁷ Зорница, II, 38, 22 септември 1877 г.

Както е видно от таблицата още със самото си появяване на пазара каймето е загубило около 10 % от номиналната си стойност. И впоследствие тя непрекъснато намалява. В случая са представени само данните от вестник „Източно време“, в който цената на банкнотите е регистрирана общо 26 пъти от септември 1876 г. до юли 1877 г. Според тях каймето губи стойност много бързо. Май 1877 г. то вече е два пъти по-евтино. Според по-подробните данни на Клей към октомври 1878 г. една турска лира струва на пазарите в Истанбул около 335 гроша в кайме (Clau, 2000, р. 348). Всъщност има информации, че към края на 1878 г. лирата на пазара се е разменяла дори за 495 гроша в банкноти.²⁸ Т.е. тенденцията е за значителен спад. Въпросът е защо се случва това?

Проблеми, опити за решения и фалшификации

На първо място историческият спомен и очакванията, които маркирах по-горе очевидно са стимулирали всеобщо недоверие. Освен това самото правителство като че ли не успява да даде твърди гаранции за книжните пари. Първоначално се прокламира, че те ще се приемат във всички правителствени каси, освен в телеграфите и на митниците. Впоследствие обаче, се съобщава, че банкноти няма да се приемат и при плащането на други данъци, някои пътни такси, плащания в железниците.²⁹ Това няма как да не подкопае доверието към тях и води след себе си несигурност и злоупотреби. Има случаи, в които, изглежда вземайки за образец пазарните цени, османски чиновници обменят каймето не по номинал. Интересен пример в това отношение описва вестник „Дунав“. Става дума за пътник, който решил да пътува до Силистра и си купил с кайме, с номинал 100 гроша, билет от правителствената компания „Идаре-и Нехрийе“ (т.е. „Управлението на реките“). Чиновникът обаче приел банкнотата като 94 гроша, или с 6 % по-ниска стойност.³⁰ Медията иска да се накаже съответния служител и напомня, че „*вапорите* [т.е. параходите] на Идаре-и Нехрие са правителствена стока“, а чиновниците в компанията следва да се грижат да „*ся запази кредитът, когото правителството е дало на тия каймета*“.³¹ Периодично, чрез нарочни заповеди, се напомня, че кайметата следва да се приемат в номинал от правителствените каси. През октомври 1876 г. се разпространява слух, че правителството ще започне да приема каймета на половината от цената им. Вестник „Източно време“ съобщава: „*Този злонамерен слух са опроверга с едно официално известие, което отново уведомява че господарствените каси ще приемат кайметата както редовно върват*“.³² „Дунав“ напомня на своите читатели: „*Въстина нищо не може ся каза*

²⁸ Зорница, III, 51, 21 декември 1878 г.

²⁹ Източно време, III, 14, 4 септември 1876 г.

³⁰ Дунав, XII, 1114, 20 октомври 1876 г.

³¹ Дунав, XII, 1113, 14 октомври 1876 г.

³² Източно време, III, 21, 23 октомври 1876 г.

за делата на сарафите и еснафите в променението и купуванието на кайметата с пари, но в правителствените каси и помежду хората трябва да са пазат отредените им цени в зиманието и даванието“.³³ В началото на 1877 г. отново „Дунав“ пише, че според разпоредбите каймето трябва да се приема в номинал от правителствените институции.³⁴

Изображение 2. Мазбата (доклад) на администрацията в Тулча до управлението на Дунавския вилает за дадени 25 000 гроша в кайме за покупки за войската. Дата: 9 окт. 1876 г. НБКМ, ОС, Тч 51/30, л. 1 – лице.

Като много голям проблем се очертава фалшифицирането. Такива случаи започват да се документират от ноември 1876 г. и с времето зачестяват. „Прочетохме в Цариградските вестници, че ся появили калпави книжни пари в ръцете на хората от петдесетациите и петаците“;³⁵ пише „Едирне“. Впоследствие се обнародват и материали съдържащи инструкции как да се разпознават истин-

³³ Дунав, XII, 1122, 17 ноември 1876 г.

³⁴ Дунав, XII, 1132, 5 януари 1877 г.

³⁵ Едирне, X, 448, 4 ноември 1876 г.

ските от фалшивите каймета.³⁶ Вестник „Дунав“ съобщава, че се „улови едно от калпавите каймета по сто гроша“ и банкнотата била сложена зад прозореца на стаята на командира на вилаетските заптиета в Русе, който гледал към чаршията. По този начин: „*Които искат да излязат от съмнение, нека отидат да видят калпавото кайме на прозореца на стаята на алай бея, и да сравнят кайметата, които имат на ръцете си*“.³⁷ Въпреки мерките случаите на фалшифициране на банкноти изглежда стават все повече и това няма как да не подкопае доверието към тях.³⁸

Пазарни реакции и политическо нажежаване

Колебанието, което Портата на практика допуска, въпреки изричните заповеди и инструкции, по отношение на приемането на каймето в правителствените учреждения няма как да не повлияе и върху пазара. Ефектът е двупосочен и се получава един взаимно подхранващ се процес, който води до наблюдаваното бързо обезценяване на книжните пари. Известни са забрани за спекулации с книжните пари. За подобни мерки съобщава „Дунав“ – „*императорското правителство забрани да се играе от сега нататък с кайметата в борсата*“.³⁹ Сарафите са задължавани да дадат гаранции, чрез нарочни поръчители, че няма да търгуват с каймета.⁴⁰ В някои случаи представители на еснафите са глобявани, както ни съобщава една дописка от Разград (27 януари 1877 г.), а според друго донесение от Казанлък (6 февруари 1877 г.) на пазара се стигнало до „*лобут*“⁴¹ поради отказа на търговци да вземат каймета в номинал и чаршията в града стояла затворена.⁴² Друг път търговците са направо арестувани.⁴³ В административни документи пък са записани оплаквания на потребители, които според тях са били ошетени от производители при изчисляването на курса и цената в кайме.⁴⁴ В крайна сметка правителството разрешава на сарафите да обменят банкнотите на пазарен курс, като гарантира че правителствените институции все пак ще се съобразяват с номинала им.⁴⁵ Така излиза, че то се примирява с факта, че книжните пари така или иначе ще се обезценяват, опитвайки се все пак да запази частично доверието в тях чрез гаранция, че те могат да се използват за разплащане на някои данъци и такси, както и срещу обещания, че печатането ще е ограничено само до посоче-

³⁶ Виж и: Дунав, XII, 1122, 17 ноември 1876 г.

³⁷ Дунав, XII, 1127, 5 декември 1876 г.

³⁸ Виж подобни материали в: Едирне, X, 453, 21 декември 1876 г.; Дунав, XII, 1140, 2 февруари 1877 г.; Дунав, XIII, 1156, 6 април 1877 г.; Дунав, XIII, 1166, 11 май 1877 г.

³⁹ Дунав, XII, 1141, 6 февруари 1877 г.

⁴⁰ Дунав, XII, 1142, 9 февруари 1877 г.

⁴¹ „*Лобут*“ – бой като наказание.

⁴² Напредък, II, 118, 11 февруари 1877 г.

⁴³ Зорница, III, 45, 9 ноември 1878 г.

⁴⁴ Виж например: НБКМ, ОС, Шм 21/226, л. 1.

⁴⁵ Дунав, XIII, 1167, 15 май 1877 г.

ните количества. От таблица 1 е видно, че в периода след май 1877 г., каймето е и поскъпвало. „Зорница“ също съобщава за подобен ефект на правителствените разпоредби. Вестникът публикува дописка от Тулча, от 22 януари 1877 г., в която се съобщава, че цената на каймето продължавала да спада, но вече с по-бавно темпо. Това се случва след *„известията из Цариград, че други каймета не ще ся издадат“*.⁴⁶

Интересно, но не и неочаквано е, че отпечатването на каймета и недоверието към тях се използват и като политически аргумент на българската емигрантска преса срещу османското правителство и султана. Вестниците зад граница охотно дават трибуна за всяко насилствено налагане на книжните пари като плащанно средство. „Български глас“ почти веднага след първата емисия започва да твърди, че чрез каймето османските управници целят да *„ограбят народът и да го докарат в крайно положение“* и да се *„прибере златото и среброто от народът“*.⁴⁷ „Нова България“ пише, че посредством книжните пари правителството на Мидхат паша иска да обере и *„последната парица от сиромасите“*.⁴⁸ Вестник „Стара планина“ публикува една много интересна и колоритна дописка от Велико Търново (24 януари 1877 г.), в която се предлага вместо каймета, новите банкноти да се наричат *„кьямета“*.⁴⁹ По-сетне в публикацията се описва честото прибягване към насилие от страна на османски войници при закупуването на хранителни продукти с кайметата – в последните те получават месечното си възнаграждение.⁵⁰ Емигрантските вестници често описват батални сцени по този повод.⁵¹ *„Ние вече превирахме да на бият, за да разваляме кайметата на солдатите и заптиите“* пише анонимен дописник от Русе (14 февруари 1877 г.) до вестник „Нова България“.⁵² Същото издание информира и за една случка, която много ясно свидетелства за огромното политическо напрежение и развихрилите се страсти, натрупали се между правителствените чиновници и българските търговци и занаятчии. Има данни за поне един случай, в който османски служител отказва да защити производител. Това съобщава друга дописка от Русе (1 януари 1877 г.) до „Нова България“, според която бакалинът Стоян е бил малтретиран от османски войник, по повод че отказал да му вземе каймето. Това се случило пред очите на правителствен чиновник, като последния отговорил на оплакванията на търговеца по следния начин: *„Да видите московски каймета, ще ги зимате с радост, а туграта на падишаха не искате*

⁴⁶ Зорница, II, 5, 3 февруари 1877 г.

⁴⁷ Български глас, I, 22, 11 септември 1876 г.

⁴⁸ Нова България, I, 61, 21 януари 1877 г.

⁴⁹ Т.е. нещо ужасно. Букв. *кѳатет* означава „Ден на Страшния съд“.

⁵⁰ Стара планина, I, 48 – 49, 5 февруари 1877 г.

⁵¹ Виж например: Нова България, I, 63, 4 февруари 1877 г.; Нова България, I, 66, 23 февруари 1877 г.; Стара планина, I, 63, 14 април 1877 г.

⁵² Нова България, I, 65, 17 февруари 1877 г.

и да познавате, ха?“⁵³

Ясно е, че пресата в емиграция представя нещата едностранчиво и е склонна към преувеличение. Книжните пари несъмнено губят своята стойност с течение на времето, но все пак не напълно. Интересни наблюдения в това отношение оставя в своите спомени Константин Бозвелиев. Той описва много напрегнатите събития станали по време на Руско-турската война, при които българи в Казанлък унищожават „цели снопове“ каймета от касата, която се съхранявала в местния конак. Впоследствие обаче се оказва, че все пак кайметата са продавани – макар и обезценени с 60 – 70 %. Това кара Бозвелиев да съжали горещо и да възкликне: „Ум царува, ум робува, ум патки пасе“ (Bozveliev, 1942, p. 153).

Заклучителни ремарки

През XVIII и XIX век печатането на книжни пари изглежда като един от инструментите за справяне в ситуация на кризи, войни и политическа несигурност. Подобни практики са извършвали ръководителите на САЩ през Революцията (1775–1783) или тези на Конфедерацията по време на гражданската война между Севера и Юга (1861–1865). Самите османци също са се възползвали от този механизъм по време на Кримската война. Така, че това не е ново за тях. Всъщност емитирането на кайметата е един вид клапан за отпускане на напрежението в бюджета. Хазната просто не получава достатъчно златни и сребърни монети и временно ги заменя с книжни пари. Трудно е да се даде оценка на тази практика. Поне не еднозначна. От една страна това със сигурност води до облекчение за бюджета – поне краткосрочно като прехвърля тежестта върху населението и пазара. Т.е. правителството печели време, което е заплатено от обикновените поданици. Във всеки случай представеният горе момент е интересен с едновременното функциониране на „стокови“ и „фиатни“ пари. В този смисъл наблюдаваната историческа венчавка между кризите и книжните пари предлага добри възможности и за бъдещи теоретични изследвания.

REFERENCES:

History of Bulgaria's Financial and Credit System. Volume 1. Medieval Bulgaria and Ottoman Rule, 1981. Varna: Georgi Bakalov Publishing House. [История на финансовата и кредитната система на България. Том 1. Средновековна България и османско владичество, 1981. Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“].

Atanasov, H., 2017. A Financial Reading of the Tsarigradski newspaper (1848 – 1862). An Attemp. *Proceedings of the Centre for Economic History Research.* Vol. 2,

⁵³ Нова България, I, 58, 6 януари 1877 г.

pp. 72–91. [Атанасов, Хр., 2017. Опит за финансов прочит на Цариградски вестник (1848–1862). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 2, с. 72–91].

Atanasov, H., 2021. Buying Ottoman Debt before the Bankruptcy: Some Observations on the Emission of New Bonds (ESHAM-I CEDID) in 1871 – 1872. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 6, pp. 86–103. [Атанасов, Хр., 2021. Да си купиш османски дълг преди фалита: някои наблюдения върху емисията на нови облигации (ESHAM-I CEDID) от 1871 – 1872 г. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 6, с. 86–103].

Bozveliev, K., 1942. *Memoirs*. Vol. 1. Kazanlak: Iskra Scientific Society.

[Бозвелиев, К., 1942. Спомени. Т. 1. Казанлък: Ученолюбива дружина „Искра“].

Clay, Ch., 2000. *Gold for the Sultan. Western Bankers and Ottoman Finance 1856 – 1881: A Contribution to Ottoman and to International Financial History*. London – New York: I. B. Tauris.

Eldem, Ed., 2011. Chaos and Half Measures: The Ottoman Monetary ‘System’ of the Nineteenth Century. In: Eldem, Ed., S. Petmezas (eds), *The economic development of South-Eastern Europe (1830–1914)*. Athens: Alpha Bank Historical Archives, pp. 251–305.

Pamuk, Ş., 2000. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tunçer, A., Ş. Pamuk, 2014. Ottoman Empire: from 1830 to 1914. In: *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II*. Athens, Sofia, Bucharest, Vienna: Bank of Greece, Bulgarian National Bank, National Bank of Romania, Oesterreichische Nationalbank, pp. 171–197.

Correspondence address:

Hristiyan Atanasov – Associate Professor, PhD

University of National and World Economy

Political Economy Department

No. 19 December 8th str.,

1700 Sofia, Bulgaria

E-mail: hatanasov@unwe.bg

SCOPUS Researcher ID: 57214897461

Web of Science Researcher ID: AAW-6367-2020

<https://orcid.org/0000-0003-3701-0387>